МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Мазуркевич Ольга Павлівна

УДК 392.72+ 395"18/19"(477)

ЗВИЧАЄВІ НОРМИ ЕТИКЕТУ У ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ (XIX – початку XX ст.)

26.00.01 – теорія й історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата культурології

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури України, м. Київ.

Науковий керівник: кандидат культурології, доцент **Дячук Валентина Павлівна**, Київський національний університет культури і мистецтв, завідувач кафедри реклами та зв'язків із громадськістю.

Офіційні опоненти:

доктор культурології, доцент, **Герчанівська Поліна Евальдівна,** Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, професор кафедри культурології та інноваційних культурно-мистецьких проектів;

кандидат педагогічних наук, професор, **Виткалов Володимир Григорович,** Рівненський гуманітарний університет, завідувач кафедри культурології.

Захист відбудеться « 25 » квітня 2014 р. о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса, 36 ауд. 209).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса, 36).

Автореферат розісланий « 25 » березня 2014 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Традиційна культура українців, сформована етносом у процесі його життєдіяльності, є важливим чинником збереження гуманістичних цінностей, забезпечення міжпоколіннєвих зв'язків, стабільності суспільства й держави. В умовах і нтенсифікації міжнаціона льних зв'яз ків, посилення г лобалізаційних процесів, як ніколи раніше, актуалізується проблема міжетнічного діалогу, який має грунтуватися на принципах толерантності й гуманності, взаємоповаги, знанні культурних традицій інших народів. А передусім – традицій і норм поведінки свого народу.

Звичаєві норми етикету українців, є сплетінням безлічі соціокультурних, історичних чинників, щ о формувалися п ід в пливом п риродних, географічних факторів, традицій, звичаїв національних меншин і увібрали в себе риси національного характеру.

Вітчизняні філософи, народознавці, етнографи, фольклористи, історики С. Безклубенко, В. Борисенко, А. Іваницький, О. Курочкін, А. Пономарьов, М. Попович, В. Сироткіна, В. Скуратівський, Н. Яковенко, А. Ясенчук та ін. нагромадили величезний масив емпіричного матеріалу щодо традиційної культури українців XIX – початку XX ст. У культурологічному аспектах звичаєві норми традицій гостинності розглянуто в роботах Г. Гарбар, В. Русавської та ін.; У контексті історії розвитку українського туризму у працях І. Бондарчук-Чугіної, Г. Вишневської, Б. Гаврилової, Л. Краплиної, І. Комарницького, З. Сапєлкіної. Важливе теоретичне значення мають також мистецтвознавчі праці Т. Косміної, Т. Ніколаєвої, Г. Стельмащук, що досліджують самобутність, етнонаціональні особливості українського народного вбрання, та ін. Наукові розвідки А. Непомнящего, В. Ткаченка розкривають українські народні звичаї крізь призму краєзнавчого руху в Україні.

Однак спеціальних досліджень, присвячених звичаєвим нормам етикету у традиційній культурі українців у XIX – початку XX ст., не проводилось, що й визначає актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках цільової комплексної програми наукових досліджень Київського національного університету культури і мистецтв «Трансформаційні процеси в культурі та мистецтвах України» (Державний реєстраційний № 0107U009539), відповідно до планів і тем науково-дослідної роботи кафедри культурології.

Мета дослідження – виявити особливості звичаєвих норм етикету в традиційній культурі українців XIX – початку XX ст.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання:**

- дослідити історико-культурні умови формування традиційної культури українців XIX – початку XX ст. та формування звичаєвих норм етикету;
- уточнити й конкретизувати понятт[illegible]

- проаналізувати наукову літературу та джерельну базу з теми дослідження;
- здійснити історико-культурологічну реконструкцію звичаєвих норм етикету в традиційній культурі Поділля (XIX – початку XX ст.);
- здійснити аналіз дотримання етикету в структурі комунікативної поведінки особи;
- проаналізувати міжособистісні стосунки українців у звичаєвих нормах етикету означеного періоду;
- проаналізувати традиції гостинності в контексті звичаєвих норм етикету;
- охарактеризувати етикет і культуру зовнішнього вигляду українців.

Об'єкт дослідження – традиційна культура українців.

Предмет дослідження – звичаєві норми етикету в традиційній культурі українців XIX – початку XX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період XIX – початку XX ст. із ретроспективою в більш віддалені епохи.

Географічні межі дослідження – охоплюють територію України, зокрема Поділля, для порівняння впливів на звичаєві норми етикету й окремі регіони Білорусі, Росії, Польщі.

Методи дослідження грунтуються на загальних принципах наукового дослідження – об'єктивності, системності, історизму, логічності. Визначальними методами є: *історико-порівняльний* – для характеристики традицій етикетної поведінки українців як особливого типу регуляції комунікативної сфери у традиційно-побутовій культурі, *історичної реконструкції* – для гіпотетичного відтворення архаїчних ритуалів шанування й гостинності, *аналізу* – для розкриття семантики ритуалів, пов'язаних зі сферою спілкування, *аналогії* – для співставлення форм етикету в етнокультурах українців і сусідніх народів, *систематизації та синтезу* – для узагальнень результатів дослідження.

Теоретичними орієнтирами в осмисленні проблеми стали історико-етнографічні, народознавчі праці Хв. Вовка, Б. Грінченка, М. Гримич, М. Грушевського, В. Даля, О. Дея, М. Довнар-Запольського, М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Поповича, А. Свидницького, І. Франка, Д. Яворницького, А. Ясенчука та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що ця робота є першим науковим дослідженням, у якому здійснено комплексний аналіз звичаєвих норм етикету в традиційній культурі українців. Найсуттєвіші наукові положення полягають в тому, що *вперше:*

- обгрунтовано і введено до наукового обігу поняття «звичаєві норми етикету»;
- здійснено історико-культурологічну реконструкцію звичаєвих норм етикету Поділля XIX – початку XX ст.;
- проаналізовано наукову літературу та охарактеризовано джерельну базу щодо звичаєвих норм етикету у традиційній культурі українців означеного періоду.

Набули подальшого розвитку наукові знання про:

- історико-культурні умови формування звичаєвих норм етикету в традиційній культурі українців;
- особливості етикетних звичаїв українців;
- роль традицій почесності й традицій шанування у звичаєвих нормах етикету;
- культуру гостинності українців у контексті звичаєвих норм етикету;
- етикет і культуру зовнішнього вигляду українців.

Досліджено еволюцію наукових поглядів на звичаєві норми етикету в традиційній культурі українців.

Уточнено понятєво-категоріальний апарат дослідження: «звичай», «церемоніал», «ритуал», «обряд», «етикет».

Теоретичне та практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть використовуватися закладами освіти й культури, громадськими організаціями. Теоретичні висновки поглиблюють наукове бачення і розширюють знання про звичаєві норми етикету в традиційній культурі українців XIX – початку XX ст. Результати дослідження можуть бути використані культурологами, етнологами для написання монографій, підручників із теорії та історії етнокультури; у навчальних курсах, лекціях, спецкурсах навчальних дисциплін «Історія й традиції культура українців», «Ментальні засади української етнокультури», «Побутовий етикет українців», «Побутовий етикет східних слов'ян» тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням, у якому запропоновано системний аналіз звичаєвих норм етикету в традиційній культурі українців XIX – початку XX ст. Найважливіші наукові результати одержані дисертантом особисто. Усі публікації автора за темою дисертації є одноосібними.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення дослідження обговорено на засіданнях кафедри культурології Київського національного університету культури і мистецтв. Результати роботи апробовано на всеукраїнських наукових та науково-теоретичних конференціях: «Соціальні комунікації» (Київ, КНУКіМ, 2012), «Діалог культур у просторі полікультурного світу» (Київ, НАКККіМ, УЦКД, 2012), на регіональній науково-практичній конференції «Виховання молоді на принципах християнської моралі» (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2013); на міжнародній науково-практичній конференції «Індустрія дозвілля в сучасному світі: теорія, історія, практика» (Київ, НАКККіМ, 2013), а також науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу, докторантів, аспірантів, магістрів та студентів Київського національного університету культури і мистецтв, що проводилися в межах «Днів науки КНУКіМ» (2010, 2011, 2012).

Публікації. Основні наукові результати дисертаційного дослідження викладено у 6 одноосібних публікаціях, 4 із яких – у наукових фахових виданнях, затверджених ДАК України, 1 – у Росії, 1 – у Польщі.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел (258 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок, з яких 174 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обгрунтовано актуальність обраної теми, її зв'язок із науковими програмами, планами й темами, визначено мету й завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, подано відомості про апробацію, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади дослідження», який складається з трьох підрозділів, висвітлено еволюцію наукових поглядів на досліджувану проблему, здійснено термінологічний аналіз, опрацьовано джерельну базу.

У підрозділі 1.1. – «Історіографія проблеми» - подано систематизований за проблемно-типологічним принципом аналіз літератури з досліджуваної теми, що репрезентований цілим рядом історичних, народознавчих, культурологічних, мистецтвознавчих праць.

У Київській Русі високо цінувалася культура поведінки, чемність, вихованість, уміння вести бесіду з людьми різного соціального становища та представниками інших народів. Це засвідчує текст «Поученія» великого князя Володимира Мономаха (1053 – 1125) з Лаврентіївського списку літопису, датоване 1096 роком. У «Поученії», адресованому дітям, князь радить дотримуватися норм християнської моралі й чемної поведінки: мовчати у присутності старших, слухати мудрих, без лукавства вести бесіду, нікого не ганьбити під час розмови, не «лютувати словом», остерігатися брехні.

Цінні відомості про сферу спілкування східних слов'ян і українців залишили іноземні автори, згадки яких систематизовано в унікальному збірнику «Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть», упорядкованому В. Січинським.

Фрагментарні свідчення про сферу спілкування різних суспільних верств наявні в зап исах з ахідноєвропейських місіонерів, які в XI – X IVст. відв ідали Русь-Україну. Так, єпископ Бруно з Кверфурта, який зупинявся в Києві перед тим, як розпочати проповідь Христову серед печенігів, у листі до цісаря Генриха II, написаному близько 1008 р., згадує теплий прийом у київського князя Володимира Великого. Князь оточив місіонера християнською турботою, упродовж двох днів разом із військом проводжав його до кордону своєї держави і, піклуючись про його життя, застеріг не їздити до язичників-печенігів, де на проповідника чекала б смерть «на сором» Великому князеві.

У радянську добу штучно блокувалися дослідження ряду важливих аспектів української традиційної культури. Усе підпорядковувалося стратегічній меті –

формуванню традицій нової «соціалістичної обрядовості», спільної для всіх народів СРСР, що тлумачилися як «нова історична спільність – радянський народ».

Різні аспекти етикету грунтовно розкрили російські науковці (праці «Этика и этикет» І. Добродомова, «Семиотический статус вещей и мифология» А. Байбурина та ін.). Як предмет спеціальних досліджень традиційний етикет українців виокремився в напрацюваннях пострадянських науковців – В. Борисенка, О. Курочкіна, А. Пономарьова. Вагомим внеском у розробку проблеми етикету в традиційно-побутовій культурі українців стала праця А. Пономарьова «Традиційно-побутова культура», у якій дослідник ретельно проаналізував феномен традиції, стереотипи традиційного спілкування. О. Проценко розглядає культуру поведінки в аксіологічному вимірі. Я. Радевич – Винницький акцентує увагу на мовленнєвому етикеті, наголошуючи, що помилки у мовленні є порушенням культури й етикету спілкування. Розглядаючи сімейну звичаєвість українців, М. Гримич відзначає, що, крім майнових, існували також моральні та етикетні сімейні звичаї, які регулювали поведінку кожного із членів сімейної ієрархії. Наукова розвідка Д. Пожоджука «Українська ввічливість – золотий скарб етнокультури» висвітлює характерні особливості традиційної культури етикетного спілкування. О. Воропай в етнонарисі «Звичаї нашого народу» виокремив їхній органічний зв'язок із фольклором.

В українській культурології з'явилося чимало праць Т. Ніколаєвої, М. Юкальчук, С. Творун, у яких розглядаються естетичні аспекти традиційної культури (народне вбрання, головні убори, прикраси, кулінарія, обрядові хліби):. Однак у більшості досліджень недостатньо уваги приділяється естетичним аспектам матеріальної етнокультури й естетики етикетного спілкування.

Утвердженню у свідомості сучасників адекватного розуміння ролі й значення етикету в житті окремої людини й суспільства значною мірою сприяє науково-популярна література, навчальні посібники, у яких розглядаються різновиди етикету: «Етикет ділового спілкування» Т. Чмут і Г. Чайки, «Дипломатичний протокол та етикет» О. Сагайдак, «Корпоративна культура: діловий етикет» Н. Тимошенко, «Культура ділового спілкування» Л. Зубенко й В. Нємцова, «Ділове спілкування» А. Коваль, «Етикет: к одекс добрих манер і правил поведінки» В. Костенко та Я. Радевича-Винницького, «Етикет і культура спілкування» Я. Радевича-Винницького та ін.

Попри наявний емпіричний і теоретичний матеріал в українській культурології, є чіткі підстави стверджувати, що системні дослідження звичаєвих норм етикету відсутні.

У підрозділі 1.2. – «Термінологічний апарат дослідження» – розглянуто фундаментальні для дисертаційної роботи поняття й проаналізовано теоретичні підходи до їх трактування.

Аналіз міждисциплінарного контексту дослідження феномена звичаєвих норм етикету засвідчує складність і багатоаспектність понять «етикет», «звичай», «традиція», «ритуал», «церемоніал», «етикетний звичай».

Фундаментальною складовою понятєво-категоріального апарату дослідження є етикет. Його історія, як своєрідна культурна універсалія, складного й багатоаспектного феномена загальнолюдської культури не збігається з історією виникнення терміна «етикет».Слово «етикет» запозичене із французької мови, де «etiguette» має два значення: 1) «ярлик», «етикетка», «напис» і 2) «церемоніал», «етикет». Французьке слово «etiguette», у свою чергу, бу ло запозичене з голландського «sticke» («кілочок»), котре первісно й означало кілочок, до якого прив'язувався папірець із назвою товару. На основі се́ми «надпис» розвинулося вужче значення – «записка з визначенням послідовності протікання церемоніальних дій», потім – власне «церемоніал». Якщо термін «етикет» у значенні «церемоніал», тобто порядок дій, правила ввічливості й норми поведінки при дворі монарха, був узаконений у Франції в добу Людовика XIV, то саме поняття сягає своїм корінням у глибину віків. Найдавнішою з відомих згадок про те, що ми називаємо словом «етикет», є давньоєгипетське «Послання Качемні фараонові Снофру» – засновнику (понад 4600 років тому) IV династії фараонів, будівникові двох пірамід. Своєрідні кодекси придворної поведінки справіку існували в державах Межиріччя, стародавньому Китаї, Індії, античній Греції та Римі. Схожі за характером книжки-посібники, у яких замість терміна «етикет» вживалися інші слова («дисципліна», «правила» тощо), відтоді стали з'являтися у різних країнах Західної Європи.

Слово «етикет» знаходимо і в переважній більшості російських словників. С. Ожегов слово «етикет» тлумачить як «установленный порядок поведения, форм обхождения (в дипломатических кругах, при дворе)». У радянському «Словаре по этике» автори інтерпретують етикет із класових позицій. Розширене тлумачення поняття «етикет» подано в «Словаре по этике» (1983), у якому деталізуються правила чемності й наявна чітка класифікація правил поводження з представниками різних класів і верств, посадовими особами згідно з їхнім рангом, указується на специфіку правил поведінки в різноманітних колах (придворний, дипломатичний етикет, етикет світського товариства тощо); при цьому наголошено, що за суворим дотриманням етикету може приховуватися неповага, недоброзичливе ставлення до людей, з якої причини етикет «по суті часто є узаконеною формою лицемірства у повсякденних взаєминах між людьми». Протиставляючи новий «соціалістичний» етикет старому «лицемірному» й «буржуазному», автори «Словаря по этике» навіть не згадують про етнічний побутовий етикет, кваліфікуючи його, ймовірно, як «пережиток». На думку дослідника, така позиція офіційної науки знімала й потребу грунтовного дослідження традицій етикету окремих народів СРСР. Цим значною мірою й пояснюється відсутність системних розвідок етикету, зокрема й в українському

народознавстві. Важливе значення передусім надається осмисленню терміна «звичай», який має широке семантичне поле.

Відомій дослідник О. Воропай розглядає звичаї як неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших загально-національних справах. Звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю. В українській етнології використовуються терміни «етикетний звичай» та «етикетні звичаї». М. Гримич, розглядаючи сімейну звичаєвість українців, відзначає, що, окрім майнових, існували також моральні та етикетні сімейні звичаї, що регулювали поведінку кожного члена сім'ї відповідно до місця, яке вони за звичаєм посідали в сімейній ієрархії. Уживання терміна «звичаєвий етикет» дозволяє не тільки умовно виокремити й систематизувати майже зовсім не досліджений важливий пласт народної звичаєвості, пов'язаний із комунікативною сферою, а й розмежувати звичаєвий етикет як норми етикетної поведінки у традиційній культурі українців. Т. Цівьян в роботі «К некоторым вопросам построения языка этикета» пропонує тлумачити поняття «звичаєвий етикет» як сукупність звичаїв, що визначають поведінкові стереотипи у сфері традиційного спілкування. Етикетові властива амбівалентність, що виявляється, зокрема, у його неоднозначних зв'язках із мораллю. Нероздільність етикетних і моральних норм відстежується передусім у традиційній культурі українського селянства.

Недоліком запропонованого Т. Цівьян визначення терміна «звичаєвий етикет» є те, що воно надто загальне, характеризує не стільки етикет, як специфічну форму спілкування, скільки спілкування взагалі, тобто значно ширше поняття. Враховуючи важливість фактора ментальності у дослідженні етнічних традицій спілкування, варто уточнити сам термін «ментальність». Як відзначають сучасні дослідники, зокрема, Г. Скрипник, однозначного й загальноприйнятого тлумачення цього багатогранного терміну, що має надзвичайно широкий змістовий діапазон, у сучасній гуманітаристиці поки що не вироблено. У XIX ст. його використовували на означення таких понять, як «дух народу», «душа народу», а в наш час змістове поле терміна «ментальність» дешифрують найчастіше як «своєрідний спосіб мислення і світосприйняття певного народу», «національну психоструктуру», «психоповедінкові архетипи спільноти» тощо.

Зважаючи на це, дослідники А. Байбурин і А. Топорков пропонують власне тлумачення етикету, називаючи його р итуалом, позбавленим жорсткості та обов'язковості й транспонований («опрокинутый») у повсякденність, однак зберігаючи при цьому деякі зі своїх змістових характеристик. Етикет, як ритуал, організовує поведінку людини й міжособистісне спілкування таким чином, що партнери, часом не усвідомлено, беруть участь у розігруванні міфологічних сценаріїв.

Слово «ритуал» походить від латинського «ritualis» – «обрядовий» і означає, за Б. Кафарським та В. Савчуком, прийняті суспільством стереотипи поведінки; стандартна послідовність дій демонстративно-символічного характеру,

що повинні вплинути на дійсність чи засвідчити етапну подію в життєдіяльності особи або групи. Л. Матвєєва визначає «ритуал» як форми символічної поведінки, що склалися в процесі історичного розвитку та суворо встановлений порядок обрядових дій. Дослідниця наголошує також, що під час довготривалого процесу ритуалізації певні моделі поведінки перетворилися на незалежні символи, ставши в такому вигляді загальновизнаними в культурі.

Термін «ритуал» в українській етнографії, етнології, фольклористиці та культурології нерідко вживається як синонім терміна «обряд». Так, М. Попович зазначає, що обряди, або ритуали – це звичаї, які мають символічний смисл. Їх використовують для того, щоб надприродним способом вплинути на якісь події. Якщо обряд – це сукупність колективних символічних дій з нагоди найважливіших подій у житті людини, сім'ї, колективу; то ритуал – це жорсткий порядок здійснення обрядодій. Доречно зазначити: існує «ритуал обряду», однак не можна говорити «обряд ритуалу»; отже, відмінність між обрядом і ритуалом чітко фіксується в українській мові.

Зосередивши свою увагу на проблемі складної взаємодії етикету й ритуалу, дослідники А. Байбурин у праці «Семиотический статус вещей и мифология», А. Байбурин і А. Топорков у роботі «У истоков этикета», Т. Цівьян у розвідці «К некоторым вопросам построения языка этикета» та ін., на жаль, не висвітлюють проблеми взаємодії етикету і звичаю.

Підрозділ 1.3. – «Джерельна база» - висвітлює зміст документальних та фактологічних матеріалів, історичних, народознавчих, мистецтвознавчих, етнографічних, фольклорних праць: Хв. Вовка, В. Гнатюка, Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, О. Єфименко, П. Іванова, М. Костомарова, З. Кузелі, П. Куліша, А. Лободи, М. Максимовича, М. Маркевича, В. Мирадовича, В. Охримовича, О. Потебні, М. Сумцова, І. Франка, П. Чубинського та ін. Різні аспекти звичаєвих норм у сфері спілкування задокументували у своїх роботах сучасні дослідники В. Борисенко, О. Воропай, Н. Гаврилюк, В. Горленко, О. Дей, С. Килимник, Т. Косміна, О. Курочкін, А. Пономарьов, М. Попович, Г. Скрипник, В. Скуратівський та ін..; *давніх писемних пам'яток* («Повість минулих літ», «Поученія» Володимира Мономаха, «Лаврентіївський список літопису»); *матеріалів архівів, музеїв та археографічних комісій:* опрацьовано матеріали з рукописного фонду Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології НАН України ім. М. Рильського, Архіву Географічного товариства Російської Федерації (Петербург), Археографічної комісії Інституту історії АН УРСР, Вінницького обласного центру народної творчості; Вінницького обласного краєзнавчого музею; *першоджерельних матеріалів бібліотек:* опрацьовано фонди Національної бібліотеки НАН України ім. В. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. Тімірязєва, *свідчень іноземних мандрівників:* П. Алепського, Г. Ле Вассера де Боплана, С. Герберштейна, Петрея де Ерлезунда, Я. Рейтенфельса, та ін.; *творів українських письменників,* які займалися народознавчою й

етнографічною діяльністю: Марко Вовчок, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Котляревський, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, А. Свид-ницький, І. Франко, Т. Шевченко, Є. Гуцало, В. Земляк, О. Ільченко, В. Міняйло, М. Стельмах, Гр. Тютюнник та ін.; *збірники прислів'їв, приказок, українських народних пісень і народних вірувань, які посіли почесне місце у світовій фольклористиці:* «Українські прислів'я, приказки і таке інше» (укладач М. Номис), Українські народні пісні в записах З. Доленги - Ходаковського, Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким, Українські народні вірування, повір'я, демонологія (А. Пономарьов, Т. Косміна) та ін; *електронні ресурси, відео та фото матеріали,* що використані автором у процесі практичної, навчально-просвітницької діяльності з пропагування українських народних традицій на Поділлі.

У висновках до першого розділу зазначено, що представлена історіографія дослідження є різноманітною, вона дає змогу багатоаспектно дослідити теоретико-методологічні засади звичаєвих норм етикету, системно розглянути понятєво-категорійний апарат дослідження. Репрезентативна джерельна база дозволила виконати завдання дослідження, задіявши комплекс загальнонаукових методів.

У другому розділі – «Історико-культурні умови формування звичаєвих норм етикету в традиційній культурі українців (XIX – початок XX ст.)» – проаналізовано традиційну культуру Поділля міжособистісні взаємини українців у звичаєвих нормах етикету досліджуваного періоду.

У підрозділі 2.1. – «Традиційна культура Поділля (XIX – початку XX ст.) і формування звичаєвих норм етикету» – розглянуто традиційну культуру Поділля, основні домінанти української ментальності та історико-культурні умови формування звичаєвих норм етикету в Україні.

За етнографічними параметрами Поділля є одним із найколоритніших регіонів України. «Красо України, Подолля», - відзначала Леся Українка, звертаючись до розмаїття традиційної культури його жителів. З'ясовано, що системне вивчення Поділля грунтувалось на етнографічних і фольклорних матеріалах і фіксується на початку XIX ст., тоді й зароджується інтерес до звичаєвих норм етикету українців. Традиційна основа української ментальності виявлялася у хліборобській сутності, котра визначила відповідний – землеробський тип національного характеру. Визначальним поняттям традиційної основи етнокультури, за М. Гримич, було поняття «земля» й «культ землі»; етнічної ментальності – магічне мислення, а національного характеру – обережність, розважливість, грунтовність.

Домінантами української ментальності є найтісніший зв'язок із природою, що усвідомлюється як життєдайне материнське начало; перевага емоційного й естетичного над раціонально-логічним, кордоцентризм («філософія серця»), індивідуалізм, естетизм; пріоритетність жіночого начала, що зумовило м'якість,

ліризм тощо. Усі ці риси знайшли своє адекватне віддзеркалення у сфері спілкування, надали неповторного колориту побутовому етикету українців.

Ментальність українців певною мірою відрізняється від ментальності сусідніх народів, зокрема росіян, на чому наголошував іще М. Костомаров у праці «Две русские народности». Так, характеризуючи етнопсихологію українців, учений вказував на такі її визначальні риси, як демократизм, терпиме ставлення до чужинців, релігійну толерантність, відсутність прагнення підкорити й асимілювати інші народи. На його думку, принципові відмінності має українська громада як добровільне об'єднання людей на демократичних засадах, у котрому кожний має право голосу, від російської община («мир»), яка є «мов би абстрактним висловом чужої волі», що поглинає особистість.

У підрозділі 2.2. «Дотримання етикету в структурі комунікативної поведінки особи» – охарактеризовано особливість етикету, яка зумовлює використання різних підходів у процесі його дослідження.

На думку дослідника, етикет можна розглядати в різних аспектах: як специфічну форму регуляції людського спілкування, особливу форму поведінки, певну систему знаків. З'ясовано, що диференційними ознаками в оцінці комунікативних статусів є стать, вік, суспільне становище, національна і конфесійна приналежність, родинні зв'язки, ступінь знайомства та ін. Насамперед актуалізуються відмінності (наприклад, при зустрічі парубка й дівчини, старого й молодого, багатого та бідного, людей різних національностей, різних віросповідань тощо). О тже, ети кет передовсім покликаний забезпечити спілкування нерівних (за певними ознаками) партнерів.

Важливим аспектом дослідження є рольова структура комунікативної поведінки в етнокультурі. Людина традиційної культури завжди формувала лінію своєї поведінки з урахуванням не тільки «другого адресата» – «глядачів» безпосередніх чи уявних як носіїв громадської думки, певних, усталених у середовищі того чи іншого етносу норм моралі, а й з урахуванням того, що за нею постійно спостерігають вищі сили, як добрі, так і лихі божества та духи. За певних обставин господар може розмовляти із домашніми тваринами (котами, собаками та ін.), господарським реманентом, благаючи, щоб не зламався під час оранки; господиня – із хатнім начинням, скажімо, вибачаючись перед глечиком за те, що ненавмисно його розбила; козак – із конем, шаблею, кобзою, люлькою і т.ін. У традиційній культурі, котрій властива «тотальна антропоморфізація» природи, правил етикету дотримувались не тільки по відношенню до іншої людини, але й у ставленні до звірів, дерев, землі, духів природи.Отже, світ людини традиційної культури був заповнений різнорівневим етикетним спілкуванням.

Виявлено, що в Україні, котра рано й надовго втратила державну незалежність, не набули розвитку самобутні форми придворного й дипломатичного етикету, однак сформувався унікальний феномен козацького етикету, не притаманний для інших європейських країн.

У підрозділі 2.3. – «Міжособистісні стосунки українців у звичаєвих нормах етикету XIX – початку XX ст.» – теоретично обґрунтовано важливі функції звичаєвих норм етикету в міжособистісних взаєминах.

З'ясовано, що трапезування за спільним столом має цілий ряд важливих функцій, до яких, окрім утилітарної, відноситься і в «найвищій мірі актуальна» - богоугодна функція соціального зв'язку. Словесні формули типу «Стіл – престол Божий», поширені на території розселення східних слов'ян, віддзеркалюють складну еволюцію релігійних поглядів народу. На думку А. Байбурина і А. Топоркова, церковний престол являє собою історичний стіл, вівтар, на якому здійснюється жертвоприношення, що прийняло в християнстві образ євхаристії, – в українській традиційній культурі існувала заборона ставити на стіл зайві предмети, «бо то місто (місце – О. М.) самого Бога». На столі, накритому чистою скатертиною, обов'язково мав бути лише хліб та сіль. А. Пономарьов – відзначає, що звичай постійно тримати на столі хліб та сіль, , – у XVIII ст. був закріплений ще й з громадянським правом. Спожити разом із кимось хліба – те ж саме, що поспілкуватися.

Дотримання правил етикетної поведінки під час застілля, згідно з народними уявленнями, впливало й на якість їжі, котра усвідомлювалась не як гастрономічна, а насамперед як релігійно-етична категорія. Отже, трапезування в релігійно-етичному сенсі постає як своєрідний обмін із Богом: за їжу, яку він дає, сотрапезники йому дякують і висловлюють своє шанування. Традиційне українське застілля дотримувалося певних етикетних правил, що мали міфологічне коріння. У матеріалах із рукописного фонду ІМФЕ ім. М. Рильського, які були зібрані в селі Двірець Житомирського району в 1923 – 1926 роках, відзначається також, що стукання по столу ложками накликає в хату злидні. Згідно з правилами українського народного етикету, за буденним трапезуванням не можна багато говорити й сміятися. Доброзичливість у сфері спілкування, скромність і простота побуту взагалі були властиві українському козацтву. А. Віміна відзначає атмосферу доброзичливості, демократизм стосунків між гетьманом і козаками й зауважує, що під час трапези він (Б. Хмельниицький – О. М.) м'який і простий, і цим викликає до себе любов вояків, але, з іншого боку, він тримає їх у дисципліні суворими вимогами.

Однією з найсуттєвіших рис українського побуту взагалі й застілля зокрема, яку зафіксували в численних описах іноземці, а у XIX – на початку XX ст. й вітчизняні етнографи, був культ чистоти. Так, німецький лікар і природознавець Самуель Готліб Гмелін у своїй чотиритомній «Подорожі по Росії» (1770 – 1784 рр.), підмічаючи привітність і веселість українців, також зазначає: «…Люблять і пильнують чистоти, для того і в найпростіших хатах у них значно краще, ніж у найбагатших домах у Росії. Страва їх також делікатніша…». Подібне враження про побут українців залишилося і в професора Кембриджського університету Едварда Даніеля Кларка, який у своїй книзі «Подорож до Росії, Криму й Туреччини» (Лондон, 1812), порівнюючи застілля українців і росіян, зокрема,

писав, що за столом українського селянина більша чистота, аніж за столом московського князя. Німецький учений і мандрівник Йоган Георг Коль, котрий відвідав Україну в XIX ст., у книзі «Україна. Малоросія» також відзначав чистоту українського побуту, акцентуючи, що живуть українці в чисто утримуваних хатах, що до тебе «всміхаються». Вони не вдовольняються тим, що кожного тижня їх миють, як це роблять голландці, але що два тижні їх білять. Тому їх хати виглядають, неначе свіжовибілене полотно.

У висновках до другого розділу зазначено, що традиційна культура Поділля XIX – початку XX ст., становлення звичаєвих норм етикету в структурі комунікативної поведінки особистості, міжособистісні стосунки українців формувались в історико-культурних умовах, які характеризувалися переходом до нових суспільних відносин та процесами національно-культурного відродження.

У третьому розділі – «Особливості звичаєвих норм етикетних звичаїв у традиційній культурі українців», що складається з трьох підрозділів, охарактеризовано феномен почесності й традиції шанування, звичаєві норми етикету в культурі гостинності, етикет і культуру зовнішнього вигляду.

У підрозділі 3.1. – «Феномен почесності і традиції шанування» – розглянуто витоки українських традицій та особливості типів поведінки.

Суспільство незмінно породжує два типи поведінки – стосовно тих, хто стоїть на нижчому й вищому соціальному щаблі. Кожна людина в соціальній структурі такого суспільства представляє собою своєрідного дволикого Януса, один лик якого із запобігливою посмішкою дивиться на вищого, а інший – суворо дивиться на нижчого. Етикет відбиває особливості обох типів поведінки, будучи характерним для суспільств, збудованих за принципом жорсткої ієрархіч-ної піраміди, з надмірною ускладненістю, деталізацією та догматизмом правил і моделей поведінки, обов'язковістю дотримання всіх правил і суворістю покарань за їх порушення. Порядок у самоврядних корпоративних об'єднаннях українців також базувався на принципах ієрархічності, однак в основі ієрархічного підкорення була не стільки сила, скільки шана й повага.

Витоки українських традицій шанування та відповідних норм і форм етикету в архаїчному ритуалі шанування голови родини, на думку М. Гримич, українська соціальна культура не має геронтологічних традицій, за якими група найстарших (за віком – О. М.) мала найбільше привілеїв у суспільстві. Вона посідала ієрархічну сходинку нижчу від самостійних господарів. Головою родини був батько, за його відсутності – мати чи старший одружений син. Це відрізняє ієрархічну структуру української родини (переважно малої, поділеної) від ієрархічних родинних структур тих народів, у котрих, як у народів Кавказу, в середовищі великих неподільних родин сформувалися давні й міцні геронтологічні традиції.

Якщо наочним виявом ієрархічної будови сільської громади був порядок розміщення різних статевовікових і соціальних груп у церкві, то родинна ієрархія рельєфно виявлялася в порядку розміщення за столом, насамперед у дні свят,

коли етикетних правил дотримувалися особливо ретельно. Традиційне розуміння феномена почесності ґрунтувалося на прадавніх світоглядних уявленнях про сакральне і профане: опозиції «верх-низ», «праве-ліве» тощо, сказати б, розмічали час і простір, встановлюючи систему ієрархічних зв'язків.

До давніх традицій мовленнєвого етикету українців належить вживання займенника «ви» в пошанному значенні. Використання так званої «множини гідності» («pluraliamajestaticos») у зверненні до однієї особи сягає своїми початками XIV ст. У XVII – XVIII ст. ця пошанна форма з України поширилась на Росію, остаточно закріпившись у літературному мовленні лише наприкінці XIX ст. Традиційне пошанне звертання на «ви» до старших, причому «ви» казали не тільки діти батькам, дядькам, тіткам, а й старшим братам та сестрам. На жаль, використання «множини гідності» в родинному спілкуванні збереглося переважно в селянському середовищі, та й то серед літніх людей. Заміна пошанної форми «ви» на «ти» позбавляє сімейне спілкування тієї етикетної складової, котра виявлялася в свідомій шанобливості й була йому традиційно властива. За спостереженнями дослідників XIX ст., в Україні батьки чи не найбільше, порівняно з усією територією Росії, прислухалися до побажання своїх дітей, – відзначає М. Гримич. Наскільки поважалися права батьків, настільки ж поважалися і права дітей на шлюб; якщо не було згоди дітей, батьки не мали права приневолювати їх до шлюбу.

У висновках до третього розділу зазначено, що в другій половині XIX – на початку XX ст., коли активізувався процес деритуалізації родинних і громадських свят, дедалі рельєфніше на тлі ритуалу виступає феномен почесності й шанування.

У підрозділі 3.2. – «Звичаєві норми етикету в культурі гостинності» – розглядаються як невід'ємна складова культури слов'янської гостинності.

Прадавність інституту гостинності засвідчує його типологічна схожість у традиційних культурах різних народів, віддалених у просторі та часі – слов'ян і германців, кавказців і арабів, американських індіанців і російських якутів. Відзначають А. Байбурин й А. Топорков, що вражаючі співпадіння в ритуалі прийому гостя у народів, не можуть бути випадковими, вони свідчать про стійкість деяких глибинних структур ритуалу та семантичних мотивацій. Міфологічна основа етикету гостинності, що з часом ритуалізувалася й кристалізувалася в народному етикеті, відображена в багатьох українських звичаях, обрядах, обрядових піснях. Про високу культуру слов'янської гостинності із захватом і здивуванням писали іноземці. Так, у трактаті «Тактика і стратегія», автором якого вважають візантійського імператора Маврикія (536 – 603 рр. н.е.), про гостинність слов'ян зазначено, що до чужинців вони доброзичливі, сердечно піклуються про них і проводжають їх з місця на місце, куди забажають, здоровими і неушкодженими. Широкою гостинністю відзначалися південні й с хідні слов'яни, хоча с відчень про те, що в кожного господаря був спеціальний будинок для гостей, немає. Однак гостя завжди чекав

хліб-сіль у світлиці. Зустрічати гостей хлібом-сіллю – старовинний і донині актуальний у побутовій культурі українців звичай. Звідси – характеристика господарів як «хлібосольних», звідси – назва відомого роману М. Стельмаха «Хліб і сіль». Скуштувавши хліба-солі, добре почастувавшись, гість долучався до духів предків та божеств того дому, де його радо вітали. Звичай зустрічати хлібом-сіллю на вишитому рушнику особливо шанованих гостей зберігся в українців, загалом східних слов'ян донині, увійшовши в комплекс дипломатичного протоколу (етикету).

Традиційні корпоративні об'єднання українців – молодіжні громади, братства, цехи тощо виробили й спеціальні, характерні саме для певного об'єднання, форми привітань і зустрічі гостей, які потребують окремого дослідження. Особливі правила гостинності й вербальні формули, що мали значення військового паролю, існували у запорозьких козаків. Гостювання розгортається у складний ритуал, витоки якого сягають доісторичних часів.

Хліб був невід'ємним компонентом української культури гостинності. Характерними особливостями народного етикету були звичаї «кланятися хлібом», цілувати подарований хліб, дарувати хліб замість квітів, йдучи на гостину. Хліб дарували гості хазяям, хлібом (пиріжками для дітей) віддаровували хазяї гостей на прощання. Живі квіти не дарували навіть парубки дівчатам. Українські дівчата у вінках самі виглядали, як квіти. Дівчата й жінки садили квіти в палісадниках, на городах поміж рядків овочевих культур, обабіч стежок, при дорогах – словом, скрізь, де це було можливо. Як відзначає С. Творун, парубкам навіть у голову не приходило дарувати дівчині квіти, подарунки, за спогадами дідусів, повинні бути суттєвими – намисто, перстень, сережки, бинда (стрічка), хустка, черевички та ін.

Неприпустимим порушенням етикету гостинності вважалося прийняття гостей у неприбраній хаті, у буденному одязі, в поганому настрої, а також використання лайливих слів, підвищення голосу тощо. Отже, в культурі гостинності кристалізувалися риси національного характеру й національної своєрідності.

У підрозділі 3.3. – «Етикет і культура зовнішнього вигляду» – охарактеризовано особливості зовнішнього вигляду в контексті комунікативної поведінки українців. Важливу роль в етикеті відіграє зовнішній вигляд людини. Одяг, прикраси, зачіска вказують на соціальний статус, манера триматися свідчить про рівень вихованості. Характеризуючи динаміку побутування традиційного народного одягу, О. Косміна зазначає, що український традиційний костюм, традиційно віднесений до сфери матеріальної культури, в сучасному урбаністичному середовищі перемістився в бік духовної сфери побутування. Підтвердження цього дослідниця вбачає у пріоритетному використанні традиційного одягу в сучасній ритуально-обрядовій культурі, сучасних професійних видах мистецтва та в якості національної символіки в сучасній індустрії моди. Однак традиційне віднесення одягу до сфери матеріальної культури не означає, що в минулому традиційний одяг був відділений від духовної сфери. У цьому випадку йдеться лише про те, що роль національного

костюма у щоденному побутовому вжитку на сьогодні практично нівельована, хоч він використовується в певних ситуаціях і, на думку С. Творун, домінує серед костюмів для урочистих церемоній.

Обов'язковою вимогою до зовнішнього вигляду людини була охайність. Бідна, однак охайна людина в чистенькому одязі виглядала, за народними переконаннями, краще, ніж неохайна людина в шатах. Ці правила не завжди враховують сучасні режисери. На сцені й на телеекрані іноді можна побачити виконавців народних пісень – молодиць у віночках та стрічках, а також дівчат-танцюристок – виконавиць народних танців, зодягнутих лише у вишиті сорочки. Як слушно зауважує С. Творун, режисери й виконавці не розуміють, що сама лише сорочка відповідного крою без поясного одягу є спідньою білизною.

Особливого значення в зовнішньому вигляді чоловіка надавалося вусам, поява яких означала, що хлопець досяг парубоцького віку. Основною окрасою чоловічого обличчя в Україні вважаються оспівані в піснях вуса, а не бороди, як у росіян. Однією з питомих характеристик зовнішнього вигляду людини у традиційній українській культурі був естетизм, критеріями я кого вважалися краса й фізична досконалість. Зовнішність людини поціновувалася в контексті її комунікативної поведінки, вона виявляла сутність людини, що розкривалася в процесі етикетного спілкування.

У висновках до третього розділу зазначено, що феномен почесності й традиції шанування, звичаєві норми етикету в культурі гостинності, етикет і культуру зовнішнього вигляду віддзеркалюють цінності традиційної культури українців, сформованої впродовж тисячоліть.

ВИСНОВКИ

Аналіз звичаєвих норм етикету засвідчив, що дослідження традиційної культури українців у вітчизняній науці проводилися в дожовтневий й радянський період в умовах цензури, ідеологічних заборон. Як предмет спеціальних розвідок етикет виокремився лише в напрацюваннях науковців пострадянського часу. У сучасній гуманітаристиці відсутні системні дослідження звичаєвих норм етикету.

Уточнено понятєво-категоріальний апарат дослідження. Доведено, що «етикет», «звичай», «ритуал», «традиція», «церемоніал», «етикетний звичай», мають свої відмінності. Автором дослідження обґрунтовано і введено до наукового обігу поняття «звичаєві норми етикету».

Звичаєві норми етикету віддзеркалюють національний характер та ментальність українців, прикметними рисами яких є домінування гуманістичної складової (моральність, доброзичливість, толерантність, естетизм, індивідуалізм, зв'язок із природою та ін.).

Засадничі принципи організації українського суспільства ґрунтувалися на внутрішніх механізмах самоорганізації, на домінантах української ментальності. У культурі спілкування, етикетних нормах і правилах українства визначальним

був принцип корпоративності – приналежності людини до певного класу, стану, верстви, громади.

Звичаєві норми етикету українців формувалися на основі ритуалу, позбавленого жорстокості й догматизму, їх основою є ввічливість, чемність, доброзичливість.

Аналіз засвідчив, що зовнішній вигляд людини оцінювався у традиційній культурі в контексті комунікативної поведінки. Традиційний одяг Поділля репрезентував соціальну структуру тогочасного суспільства, приналежність людини до певної соціальної верстви; у другій половині XIX – на початку XX ст. міський одяг європеїзувався, стандартизувався та уніфікувався. Носієм традиційного національного вбрання залишалося переважно селянство, яке зберегло етикетні звичаї, етичні норми.

З'ясовано, що етикет шанування в українській традиційній культурі XIX – початку XX ст. має міфологічні витоки. На рівні архетипів голова родини (в українській патріархальній родині – батько, за його відсутності – мати чи старший одружений син) ототожнювався в певних ритуальних ситуаціях із Богом. Традиції шанування виражали етнічні стереотипи поведінки за допомогою системи знаків (вербальні формули, жести, міміку, пластичні положення тіла, поцілунки, використання предметів), яким надавалося символічне значення.

Традиційне розуміння феномена почесності грунтувалося на прадавніх світоглядних уявленнях про сакральне і профанне: позиції «верх-низ», «праве-ліве» тощо. До давніх традицій мовленнєвого етикету українців належить вживання займенника «ви» в пошанному значенні. Заміна пошанної форми «ви» на «ти» позбавляє сімейне спілкування тієї етикетної складової, яка виявлялася у свідомій шанобливості й була йому традиційно властива.

З'ясовано, що в культурі гостинності звичаєві норми етикету повною мірою розкривають мистецький талант, естетизм і поетичну вдачу українського народу. Невід'ємним компонентом української культури гостинності є Обрядовий хліб, який вражає розмаїттям форм, багатством і вишуканістю художнього оздоблення. Характерними особливостями народного етикету були звичаї «кланятися хлібом», цілувати подарований хліб, дарувати хліб замість квітів, йдучи на гостину, які збережені й до сьогодні.

Визначальною ознакою гостинності є розмаїття й поетичність побажань, традиції української сміхової культури, культ чистоти, охайності. Все це характеризує ментальні риси українського народу, ту традиційну «екологію душі», яка значною мірою занедбалась у наші дні.

У дисертації зазначено, що проведене дослідження не вичерпує всієї проблематики звичаєвих норм етикету в традиційній культурі українців. Нині особливий інтерес дня науковців має вивчення проблем національно-культурної ідентичності; особливостей проявів специфічних рис у регіональному аспекті.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Мазуркевич О. П. Традиції шанування як основа етикетної поведінки / Культура України / О. П. Мазуркевич// Теорія та історія культури: зб. наук праць. – ХДАК, Харків. – Вип. 41.- 2013. – С. 123 – 131.

2. Мазуркевич О. П. Етнічні стереотипи традиційного спілкування та їх вияв у етикетних жестах /О. П. Мазуркевич //Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: у 2-х т. – Рівне: РДГУ, 2013: Вип.19. – Т.2. – С. 87 – 93.

3. Мазуркевич О. П. Сільські молодіжні громади як школа етикетного виховання (XIX – початок XX ст.) / Культура України / О. П. Мазуркевич// Теорія та історія культури: зб. наук праць. – ХДАК, Харків., 2013. Вип. 43– С. 110 – 118.

4. Мазуркевич О. П. Міфологічні витоки етикету гостинності / Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв /О. П. Мазуркевич // Щоквартальний науковий журнал. –1/ 2013. – С. 135 – 139.

5. Мазуркевич О. П. Традиції шанування як основа виховання в родині /«Zeszyty naukowe» (Warszawa, Uczelni Warszawskiej im. Marii Sklodowskiej – Curie / О. П. Мазуркевич // Збірник наукових праць «KWARTALNIK». – 1 (43)- 2014. – С. 77 – 82.

Опубліковані праці апробаційного характеру

1. Мазуркевич О. П. Этикет как феномен традиционно-бытовой культуры украинцев / Региональная культура как фактор устойчивого развития общества: социально-политические, этнонациональные и информационные аспекты /О. П. Мазуркевич // Краснодарский государственный университет культуры и искусств / Международная научная конференция.- г. Геленджик: КГУКиИ – 2013. – С. 142 – 149.

АНОТАЦІЯ

Мазуркевич О. П. Звичаєві норми етикету в традиційній культурі українців (XIX – початок XX ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата культурології зі спеціальності 26.00.01 – теорія й історія культури. - Київський національний університет культури і мистецтв. Міністерство культури України. – Київ, 2014.

У дослідженні розглянуто особливості звичаєвих норм етикету в традиційній культурі українців XIX – початку XX ст. Висвітлено історико-культурні умови формування традиційної культури українців та звичаєвих норм етикету - шанування, гостинності, культури зовнішнього вигляду, дотримання етикету в структурі комунікативної поведінки особистості: міжособистісних стосунків. Розкривається онтологічний аспект етикету «шанування» в українській

традиційній культурі XIX – початку XX ст. На основі ритуалу шанування виник почесний тип поведінки, що відзначався урочистістю поз, стриманістю рухів, які увібрали міфологічну семантику. Виконуючи ритуальні функції, формуючи ритуал шанування, у якому згідно зі своїми ролями, брали участь всі члени родини. Характерною особливістю традицій шанування в українській етнокультурі було те, що в них відводилося почесне місце жінці, засвідчуючи високий статус українки у традиційному соціумі.

Досліджується етикет який є безпосереднім виявом та формою ритуалізації моральних цінностей у традиційній культурі українців, означеного періоду.

Етикет значною мірою зберігав зв'язки зі своїми джерелами – міфологічними уявленнями, релігією, обрядами й ритуалами, що мали яскраво виражену етнонаціональну та регіональну специфіку. Етнічні стереотипи етикетного спілкування відігравали роль етнічних ідентифікаторів, визначаючи «український тип поведінки», своєрідність національного характеру і способу життя.

Доведено, що сформовані поведінкові стереотипи в узагальненому вигляді віддзеркалюють ментальність українців характерними рисами якої є гуманістична складова, відчуття тісного зв'язку з природою, моральність, доброчинність, толерантність, перевага емоційного над раціонально-логічним, інтроверсійність та індивідуалізм.

Ключові слова: етикет, звичаєві норми етикету, українська культура, традиційна культура.

АННОТАЦИЯ

Мазуркевич О. П. Нормы этикета обычаев в традиционной культуре украинцев (XIX – начало XX вв.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата культурологии по специальности 26.00.01- теория и история культуры.- Киевский национальный университет культуры и искусств. Министерство культуры Украины. – Киев, 2014.

Исследование посвящено рассмотрению особенностей обычных норм этикета в традиционной культуре Украины XIX - начала XX в. как специфической формы этикетного поведе ния украинцев в контексте традиций почитания, доброжелательности и гостеприимства как составляющих системы народных обычаев и обрядов.

Раскрыто онтологический аспект этикета почитания в украинской традиционной культуре XIX – начала XX в., что основывался на ритуале почитания, который отмечался торжественностью поз, сдержанностью движений, что вобрали мифологическую семантику. Выполняя ритуальные функции, формируя ритуал

почитания, в котором согласно своим ролям участвовали все члены семьи. Традиции почитания оказывались в этнических стереотипах поведения посредством системы знаков, которая включала вербальные и невербальные формулы. Характерной особенностью традиций почитания в украинской этнокультуре было то, что в ней предоставлялось почетное место женщине, свидетельствуя о высоком статусе украинки в социуме.

Исследовано этикет являвшийся непосредственным проявлением и формой ритуализации моральных ценностей. В традиционной культуре украинцев XIX – начала XX в. этикет еще в значительной мере сохранял связи со своими источниками - мифологическими представлениями, религией, обрядом и ритуалами, которые имели ярко выраженную этнонациональную и региональную специфику. Этнические стереотипы этикетного общения играли в указанный период роль этнических идентификаторов определяя «украинский тип поведения» своеобразие национального характера и образа жизни.

Изучено украинское застолье, имевшее целый ряд важных функций, к которым, кроме утилитарной, относилась функция социальной связи и сакральной связи с Богом и мифологическими сущностями. Это определило характерные черты стереотипов этикетного поведения украинцев - изысканность и естетизм; важной составляющей украинского этикета застолья был культ аккуратности. Своеобразный культурный сплав земледельческого и казацкого, чисто народного и элитарного сохранился в XIX – начале XX в. в крестьянской культуре, которая стала основой национальной.

Сформированные путем многовекового отбора поведенческие стереотипы в обобщенном виде отражают ментальность украинцев, характерными чертами которого является интроверсийность, индивидуализм, ощущение теснейшей связи с природой, доминирование гуманистической составляющей – нравственности, доброжелательности, толерантности, эстетизма, преобладание эмоционального над рационально-логическим.

Ключевые слова: этикет, нормы этикета обычаев, украинская культура, традиционная культура, ритуал, обряд, обычаи, этикет уважения, традиции почитания, гостеприимство.

SUMMARY

Mazurkevich O. P. Common rules of etiquette in the traditional culture of Ukrainians (XIX – early XX centuries). – Manuscript.

Thesis for the Candidate degree of Culture, specialty 26.00.01 – Theory and History of Culture. Kyiv National University of Culture and Arts. – Kiev, 2014.

The Research is devoted to the study of the features of customary rules of etiquette in the traditional culture of Ukraine late XIX – early XX century, as a specific form of t he Ukrainians etiquette behavior in the context of the worship t raditions, friendliness and hospitality. The study reveals the ontological conditions of the Ukrainians traditional culture and customs etiquette rules formation based on the ritual worship, hospitality, appearance culture, keeping to the etiquette rules in the structure of the individual communication behaviour, interpersonal relations.

Formed by centuries of selection behavioral patterns reflect the mentality of the Ukrainians, characterized with such traits as introversity, individualism, a sense of the intimate connection with nature, the dominance of the humanistic component – morality, kindness, tolerance, aestheticism, the prevalence of emotional over the rational and logical. Ethnic stereotypes etiquette of communication played the role in this period of ethnic identity by defining the "Ukrainian type of behavior," a specific national character and way of life.

Key words: etiquette, household etiquette, Ukrainian culture, traditional culture, ritual, ceremony, customs, etiquette, respect, tradition, worship, hospitality.

Підп. до друку 21.03.2014. Формат 60x84 $^{1}/_{16}$. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 0,9. Зам. 75. Тираж 100.

Видавець і виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.